

A la nostra comarca és coneix un cas de *tria nomina* en marques aparegudes a Torre Llauder (*L. Her Opt.*), però no és clara la seva procedència (MIRO 1988 p. 39).

En general, però, les marques aparegudes al Maresme són sobretot d'un o dos *nomina*. És un fenomen significatiu, però, que molts d'aquests *nomina* corresponguin a *nomina* grecs, el que fa pensar en personatges de condició baixa, probablement lliberts.

J. Miró ha estudiat aquestes marques amfòriques, i aquí sols en recollirem algunes de les més significatives (MIRO 1988 p. 210 i ss.):

* *C. Iunius*, localitzada sobre Laietana 1 en prospecció submarina a Llavaneres. No sabem però si l'àmfora fou produïda en aquesta zona. Aquest *nomina* és freqüent en territoris de parla osca, i seria un exemple més a afegir als que coneixem per les inscripcions lapidàries. De *Iunii* se'n coneixen a Empúries, Tarragona i Prats del Rei.

* *L. Voltei(us?)*. Localitzada en àmfors Laietana 1, Pascual 1 i Dressel 2/4, produïdes al Sot del Camp, per tant una producció local. Aquest gentilici estaria relacionat amb alguns de semblants apareguts a Etrúria i en territori dels *Volsci*. Com a gentilici d'una possible *gens Volteilia* no està testimoniada, i potser caldria pensar en que l'estampeta ens indica un "llibert de *Volteius*".

Un *Cornelio Volte(iano)* està testimoniada a Empúries.

* *M. Porcius*. Localitzada sobre Pascual 1. Ha aparegut a diferents indrets de la comarca, si bé no és clar el lloc de producció. En tot cas és un *nomen* molt corrent a Catalunya i a Hispania, i apareix també a *Iluro*. És interessant aquest *nomen*, doncs pertany a una *gens* estretament lligada en època republicana als problemes d'Hispania. Així, Cató pertanyia a aquesta *gens Porcia*. Cal no oblidar que Cató, a part de reprimir la revolta del 195 a.C., és un dels patrons que els aliats indígenes prenen quan el 171 a.C. acudeixen a Roma a queixar-se del tracte que reben (*Livi Ab. Urb.* 43, 2). Cató serà patró d'Hispania encara anys després, i es considera un personatge favorable a algunes demandes dels indígenes. Anys després, un altre personatge de la *gens Porcia* es refugiarà a *Tarraco*, indicatiu del lligam existent entre aquests territoris i aquest llinatge (PRIETO 1989).

* *Acasti*. Apareguda en cartela rectangular en àmfors de El Roser. És interessant aquest "nomina" doncs es considera que té clars orígens Nord-Itàlics, ja que apareix en vasos del taller de Aco (LOPEZ 1989 p. 179). De tota manera el fet que aparegui com un *nomina* sense *Praenomen* pot fer pensar també en un personatge d'origen servil.

Malauradament, avui per avui encara estem de lluny de poder identificar aquests personatges i, en molts casos, la seva condició social. Aquest estudi, però, ha de ser realitzat a partir d'un marc geogràfic ampli, i no tan limitat com és el propi territori del Maresme. L'estampeta indica l'existència d'un circuit comercial, que pot ser

interpretat de diverses maneres (per exemple PREVOSTI-CLARIANA 1987), però que en tot cas ens documenta una complexa xarxa comercial.

Els *nomina* d'aquestes estampetes, amb diversos *cognomina* de tipus grec, i amb la possibilitat d'una estampeta on es fa constar potser la condició de llibert (*L. Voltei*), fa pensar en una actuació important d'aquest grup social dels lliberts en la producció i distribució d'aquest producte. En tot cas, però, la seva actuació s'explicaria també com a agents d'elements socialment més importants, també en algun cas representat a les estampetes.

1.2.2.2 - INSCRIPCIONS IBERIQUES:

- Estampeta ibèrica sobre *dolium*: *L.a.u.r^o.ka*.

A Premià de Dalt, en el jaciment anomenat "Jardí Park" (nº 7.14), van apareixer en el reompliment d'una sitja romana (sitja amortitzada entorn l'any 100 d. C., però on s'hi aboca el material provinent d'un hàbitat de l'ibèric final que comença a funcionar entorn la segona meitat de s. II a.C.) diversos fragments de *dolia*, alguns dels quals presentaven característiques especials:

- En un parell de fragments hi havia impresa abans de la cocció una estampeta circular, amb una creu de sis braços entre els quals s'hi representen sis petits cercles (fig. 10.2). Aquesta estampeta recorda algunes altres aparegudes sobre àmfora ibèrica i tarraconesa¹¹.

- En un altre fragment de paret de *dolium*, de pasta ja típica dels *dolia* romans, s'hi trobà una estampeta impresa (fig. 10.1). Es tracta d'una estampeta en cartela rectangular, lleugerament arrodonida pel costat esquerre. Mesura 7 x 2.5 cm. aproximadament.

La llegenda de l'estampeta està escrita en alfabet ibèric, amb cinc signes. La transcripció correspon a *L.a.u.r^o.ka*¹².

A nivell epigràfic podem destacar que el signe 2 es documenta habitualment a la zona d'Empúries (inscripcions C. 1.5, 1.6, 1.16, 2.26¹³). El signe 4 no és de lectura del

¹¹ Es el cas d'una estampeta apareguda a les sitges de Can Miralles-Can Modolell (jaciment nº 12.8, GARCIA-PUJOL 1985 p. 94), i que també s'assembla a una estampeta sobre àmfora Pascual 1 de Cal Ros de les Cabres (JARREGA 1987). També n'hi ha sobre *dolia* a Burriac (RIBAS-LLADO 1977-78 p. 14). Aquestes estampetes les tenim recollides a la fig. 6.3.

¹² Agraïm al Dr. Javier Velaza les indicacions respecte a l'anàlisi morfològica i epigràfica d'aquesta inscripció.

tot clara, però ha de ser el que correspon a la *r*³, dibuixat amb tres traços, el primer dels quals es curvat. Es interessant destacar també com es detecta una influència romana en la paleografia, deguda en bona part a la necessitat de representar els signes en negatiu en un tampó (probablement de metall), el que comporta una certa simplificació dels signes.

A nivell morfològic la forma *I.A.U.R*³ es ben coneguda com element antroponímic: *Iaur*³-isker³ (F. 9.5, Orleyl); *Iaur*³bo[---] (C. 2.36, Ullastret); *Iaur*³u(r) (C. 3.1, Pontós); *Iaur*³to (C. 2.4, Ullastret)(MLH III, 1, & 7.84, i VELAZA 1991, n.º. 383, 384, 385, 386, 710, 711).

La forma -ko està documentada en algunes ocasions com a nom abreujat (*Kurzname*): *bartasko* (C. 2.3, Ullastret), *Saniko* (F. 20.3, Yátova). També apareix ja romanitzat: *Austinco*, *Edeco*, *Alorcus* (MLH III, 1, & 614).

En el contexte en el que es troba, però, una estampeta, -ko també podria ser l'abreviació d'un altre element antroponímic més llarg (com per exemple *Kor*³s³ (& 7.78) o *Kor*³o (& 7.79).

Sembla per tant que *Iaur*³ko correspon a un antropònim ibèric, i l'únic problema és saber si pertany a un antropònim més típic format amb dos elements antroponímics (el segon dels quals abreujat), o és un antropònim amb un únic element (tipus *Kurzname*).

Creiem que la presència d'un antropònim ibèric en una estampeta ha de ser interpretat exactament igual com amb una estampeta romana: marca del productor bé de l'envàs o bé del contingut. No volem entrar aquí en la problemàtica referent a la funció de les estampetes, sinó que tan sols volem destacar l'interès de la presència d'un antropònim ibèric, escrit en caràcters ibèrics, marcant de manera típicament romana un producte també romà com és el *dolium*. L'estampeta implica l'existència d'un circuit comercial, i indica l'origen del producte (envàs o contingut).

Tractant-se d'un *dolium* estem temptats de creure que l'estampeta indica la procedència del propi recipient, i per tant estariem davant la marca d'un taller ceràmic. Com veurem en l'apartat dels forns ceràmics, són molt nombrosos a la comarca els tallers ceràmics que tenen un origen en època ibèrica final, amb una filiació ibèrica original ben clara. Potser d'algun d'aquests tallers podria procedir la peça.

Coneixem alguns paral·lels d'aquesta estampeta:

- En primer lloc hem de dir que la presència d'inscripcions ibèriques sobre suports típicament romans no és inusual (MAYER-VELAZA en premsa).

¹³ Aquestes abreviacions corresponen a la forma de notació dels textos de J. Untermann, *Monumenta Linguarum Hispaniarum* III, Wiesbaden 1990, que seguirem en aquest treball.

- Recentment, han estat localitzades dues estampetes amfòriques escrites en caràcters ibèrics sobre àmfores Tarraconeses¹⁴, en un cas de pasta laietana. Es tracta d'un fenomen similar al que detectem en la nostra estampeta de *dolium*: la integració de personatges ibèrics en els circuits comercials romans, i per tant molt probablement també en aquestes estructures de producció.

- Al poblat d'Ullastret es coneix un paral·lel del nostre exemplar: una estampeta sobre *dolium* on es llegeix [K]us o [K]un (C.2.52). Es una peça trobada ja fa bastants anys i està bastant fragmentada, mancant-ne una part, per la qual cosa no és del tot clara. La del Jardí Park podria ser la primera estampeta sobre *dolium* que es coneix complerta, i que sabem correspon a un antropònim ibèric.

- Al poblat d'Azaila es coneix una inscripció sobre *dolium* (E.1.453) que no és del tot clar si correspon a una inscripció, un grafit, o a una veritable estampeta.

- A la vista d'aquesta estampeta, cal recordar també la descripció que R. Pascual va efectuar d'algunes estampetes aparegudes en àmfores produïdes a Torre Llauder: "varias estampillas ilegibles o con signos convencionales que no son letras y a menudo recuerdan los caracteres del alfabeto ibérico" (PASCUAL 1977 p. 63). Podria tractar-se potser d'un pas intermig en la romanització d'aquestes estampetes, doncs els exemples publicats per Pascual tampoc són clarament ibèrics.

La presència de materials ibèrics al jaciment de Torre Llauder (entre ells grafits ibèrics) podria refermar la hipòtesi d'un productor local (veure fitxa jaciment nº 14.35).

- Un últim paral·lel, si bé ja més allunyat perquè no es tracta d'una estampeta, sinó d'un grafit, el dona M. Ribas, que publica un grafit ibèric aparegut en un *dolium* de Burriac (RIBAS 1952 p. 40).

Tot i que no pretenem magnificar l'interés d'aquesta peça, entre altres coses perquè no sabem si el *dolium* respón a una producció local o, com podria indicar el signe 2, pot ser una producció d'una àrea propera, és evident que l'estampeta ens testimonia un fenomen molt interessant d'integració del món indígena en les estructures de producció i comercialització romanes. L'estampeta implica l'existència d'un mercat i d'un circuit comercial de filiació romana, on les formes comercials romanes són imitades i adaptades pel món local (en aquest cas per un

¹⁴ Una d'aquestes estampetes fou localitzada per S. Keay en una àmfora de producció local al territori de la ciutat de Tarragona, mentre que l'altre s'ha localitzat al territori de *Salduba* (Saragossa), en una àmfora de pasta típicament Laietana (dades que agraim als Drs. M. Mayer, I. Rodà i J. Velaza).

personatge amb un antropònim clarament ibèric). El fet que l'estampeta estigui escrita en ibèric creiem que implica dos factors importants:

* Qui marca aquesta peça ho fa per ser reconegut, i si ho fa en ibèric és perquè sap que serà entès en aquesta llengua. Indica per tant que una part important dels destinataris del producte coneixen aquesta llengua i, lògicament, seran sobretot ibèrics.

* També implica que la llengua ibèrica perviu encara un període de temps important, quan algunes formes romanes (com la producció de dòlies, o la mateixa estratègia comercial de marcar amb estampetes les *dolia* i àmfores) estan ben exteses.

Tots dos factors ens indiquen que l'integració del món indígena sota les estructures romanes és un fenomen progressiu i molt més complex del que pot semblar inicialment, i on és ben clar que almenys una part de la població indígena es situa en una posició més o menys preeminent dins d'aquest nou tipus de societat (almenys el suficient per marcar amb el seu propi nom algunes produccions destinades al comerç). La pervivència de la llengua ibèrica fins aquest moment questiona també fortament la teoria d'una llatinització ràpida i, sobretot, la hipòtesi de l'arribada massiva de població Itàlica ja en un moment republicà antic. Una estampeta d'aquest tipus no tindria sentit en una societat amb un component Itàlic molt important. Aquesta estampeta documenta un fenomen cultural híbrid, però on el substrat és indígena, mentre que la forma és ja clarament romana. L'estampeta documenta de manera exemplar un fenomen d'integració del món indígena en les estructures econòmiques (i probablement socials) romanes.

Es ben significatiu que aquest fenomen el documentem en una àrea com el Maresme (on com veurem la integració del món ibèric sota les pautes romanes és prou clar), o en un poblat com Azaila (on aquest fenomen d'integració és també ben clar)¹⁵. Elements com aquestes estampetes ens mostren com en aquestes àrees una part del món indígena s'ha adaptat ràpidament a les noves pautes romanes.

Probablement el problema es troba en que aquesta integració és tan ràpida i profunda que ens ha deixat pocs elements per identificar-la¹⁶.

¹⁵ El cas d'Ullastret ja no és tan clar, doncs ha de pertanyer a un moment cronològic anterior. De tota manera tampoc l'estampeta és del tot clara, i es troba en males condicions de conservació.

¹⁶ Sabem que en altres àrees, com la Bètica, es produïren situacions similars. Els *tituli picti* de les àmfores marquen la presència de personatges indígenes, sovint ocupant situacions socialment preeminentes, introduïts en el comerç d'aquests territoris (GENARO CHIC 1988, GONZALEZ ROMAN 1991 p. 107).

Un cas que pertany a la mateixa problemàtica, si bé és certament diferent, seria el cas de la casa republicana recentment excavada a "La Caridad de Camínreal", Terol, casa

- "Ka.i"

Aquest grafit ibèric ha aparegut en dues peces trobades al poblat ibèric de Burriac. En el primer cas es tracta d'una peça de Campaniana B (MALUQUER 1963 p. 108, SILES 1981 p. 104), i en el segon cas apareix a la base d'una imitació local de Campaniana B (BENITO ET ALII 1986 p. 21).

Aquest grafit ha estat interpretat com la forma en genitiu del *Praenomen Caius*, per tant un *praenomen* llatí (MALUQUER 1963, SILES 1981).

El grafit, doncs, indicaria probablement la propietat de la peça ceràmica, però el més significatiu és que en comptes de pertanyer a un personatge de nom ibèric, pertany a un indígena (escriu en ibèric) que ja presenta un *praenomen* romà. Aquest fet és un clar indicatiu d'una romanització incipient en un moment prou antic (la cronologia de la imitació local de Campaniana B pot situar-se entorn el segon quart de s. I a.C., i la peça Campaniana B original podria ser anterior).

L'adopció d'un *Praenomen* llatí és una pràctica ja coneguda en el món indígena¹⁷, i si bé no podem relacionar-ho automàticament amb la concessió de la ciutadania romana, no podem oblidar que són dos fenòmens molt relacionats (només els ciutadans podien portar el *tria nomina*). L'adopció de noms romans ens mostra clarament un fenomen d'aculturació i romanització precoç molt important¹⁸.

Hem de tenir en compte, però, que en el cas de la peça publicada per Maluquer (fig. 60.11) podem estar davant un fenomen més complex. Quan J. Maluquer publica la peça, indica clarament com el grafit no només correspon als signes ibèrics, sinó també al cercle incís de la base. J. Maluquer és prou clar: "apareció un fragmento de vasija "Campaniense B" y en su base exterior, centrado en un espacio reservado exprofeso en una circunferencia incisa, un grafito ibèrico (...) Al aparecer como si fuera centrado en una incisión circular que parece a primera vista hecha en el torno, parecía dar a entender que el grafito correspondía a alguna marca de fabricación y por consiguiente que el grafito o no era ibèrico, o la ceràmica había sido fabricada en algún taller peninsular. Sin embargo, las características de pasta i barniz típicas de la ceràmica Campaniense B parecía excluir una fabricación indígena, o por lo menos en todos

de planta Itàlica i pavimentada amb un mosaic de *signinum* i tesselles, i que ha estat interpretada com la casa d'un personatge indígena: en el mosaic apareix el seu nom escrit en llengua i alfabet ibèric, "Likinete", i la seva procedència "Usecerde" (BURILLO-PEREZ-SUS 1988 p. 52).

¹⁷ Es el cas dels famosos *equites* Ilerdencs de la *turma Salvitana* que apareixen al bronze d'Ascoli (CRINITI 1970).

¹⁸ Es el mateix exemple que ofereixen alguns noms de magistrats monetals emporitans, que s'han d'interpretar com d'indígenes romanitzats (PENA 1989).

los casos similares siempre se interpreta como cerámica importada. En realidad un examen más cuidado del grafito mostraba que era posterior sin duda al acabado de la pieza..." (MALUQUER 1963 p. 109).

El fet que la peça comportés discussions ens fa pensar que no era del tot clar la filiació com a grafit. D'altra banda, sembla que un antropònim ibèric amb només dos signes no és massa freqüent, i més aviat es troba en marques de taller o similar¹⁹ (comunicació personal J. Velaza). L'existència de produccions de vernís negre locals (per exemple Emporitanes de tipus B-oïde (SANMARTI 1978)) podria posar-se potser en relació amb aquesta peça (sobretot perquè sovint les peces emporitanes tenen un vernís no massa bó, que es desprén, i podria donar la impressió d'incisió al que seria una marca estampada). D'altra banda l'existència de marques de taller ibèriques en peces de ceràmica comuna ibèrica es coneguda en el cas del forn de Can Vedell de Bigues²⁰.

- KA.N o "AN".

Una peça molt semblant a la de Burriac, amb un grafit sobre Campaniana B, ha esta retrobada entre els materials provinents del jaciment de Can Xammar, a *Iluro* (publicada per CLARIANA 1991 p. 51). Es tracta d'un grafit de filiació dubtosa (fig. 61.3). Pot llegir-se com el nexè llatí "AN", amb una "A" de tipus republicà. També és possible, però, una lectura com a grafit ibèric, i en aquest cas llegiria com a *Ka.n*. Totes dues interpretacions són possibles, i la fragmentació de la peça no permet aclarir la qüestió. Cal dir, però, que tot i que la peça s'ha localitzat en el subsol de la ciutat romana, aquest no és motiu suficient per classificar-lo com a romà: al jaciment de la Baixada de St. Simó nº 13 (nº 14.43), s'han excavat unes estructures de l'ibèric final on s'ha localitzat una peça de Campaniana B amb un grafit clarament ibèric (GARCIA 1988).

¹⁹ En el cas d'aquest grafit, a més, curiosament es llegeix igual encara que es doni la volta a la peça, un element certament curiós que podria ser interessant per a una marca de taller.

²⁰ D'aquest forn prové una peça ceràmica amb les lletres grabades abans de la cuita: *...I.TU.I.S.Ke.KU.A.R...* (BARBERA-DUPRE 1984 p. 51). El fet que es tracti de lletres marcades abans de la cuita ens inclina a pensar en una marca de taller.

1.3 - LES FONTS NUMISMATIQUES.

En aquest apartat farem una breu descripció de les dades que tenim respecte a la circulació monetària en aquest territori, centrant-nos especialment en l'estudi de la seca d'Ilturo, identificada com la seca ibèrica que encunyà moneda en aquest territori.

Cal abans d'entrar al tema concret del nostre territori, però, fer una breu introducció al fenomen monetari en el món ibèric i Republicà a Catalunya. En aquesta introducció seguirem els estudis de síntesi de L. Villaronga (VILLARONGA 1982, VILLARONGA 1985), que avui per avui creiem segueixen sent els millors estudis de conjunt que tracten d'aquesta problemàtica.

Segons VILLARONGA (1982 p. 135 i ss.), les primeres monedes de bronze amb inscripció ibèrica foren encunyades a Tàrraco, amb la llegenda ibèrica Kese, abans del 211 a.C., quan s'acabava el domini dels cartaginesos a la Península Ibèrica¹. Poc després a Emporion acaben les seves encunacions de plata amb llegenda grega, i comencen les de bronze amb llegenda ibèrica Untikesken, seguint el sistema metrological romà, l'uncial. En canvi les monedes de Kese seguien inicialment el sistema metrological introduït pels cartaginesos. Davant les monedes emporitanes, però, les monedes de Kese augmenten el seu pes i es fan equiparables a les romanes: un as romà equival, a dues monedes d'unitat de Kese.

Paral·lelament a aquesta moneda de bronze, apareix la de plata, dintre del sistema del denari romà, amb les inscripcions Kese, Iltirtasalirban i Ausesken. Aquesta moneda de plata sembla respondre a la necessitat de finançament de l'ocupació romana a Catalunya i la penetració cap a la vall de l'Ebre (VILLARONGA 1982 p. 136).

L'evolució d'aquestes monedes ibèriques respon a un patró similar:

Cap a la fi de la 1a meitat de s. II a.C. Emporion encunyà una talla de 15 monedes en lliura romana, reduint-se el pes de les monedes. Paral·lelament Kese reduí el pes de les seves monedes, equiparant-les sempre a la meitat d'aquell sistema (talla de 30 monedes per lliura). Les altres monedes ibèriques passen a dependre aleshores del sistema Kasetà, seguint la seva metrologia. Progrexsiuament la influència de Kese es va imposant, ja no sols en el pes sinó també en la tipologia.

El pas al s. I a.C. marca un augment de pes d'aquestes monedes, que arriba a ésser semiuncial, com succeí també amb les monedes romanes².

¹ Anteriorment a aquestes encunacions, el món ibèric havia encunyat monedes de plata que imitaven les dracmes emporitanes, aparegudes entorn el moment de la ocupació cartaginesa de la Península (VILLARONGA 1982 p. 135). Es tracta, però, d'un fenomen monetari molt diferent del que suposa l'aparició dels bronzes ibèrics.

Finalment, les emissions del s. I a.C. es caracteritzen per un descens important d'elopes: passen a ésser encunyades a la talla de 36 i 40 monedes en lliura.

Sempre segons Villaronga, es pot pensar que les emissions de moneda amb la llegenda ibèrica acaben amb el final de les Guerres Sertorianes, el 72 a.C.

Les seques més importants del territori Català foren Emporion, Tarraco i Ilerda, que influenciaren les altres. El reste han estat agrupades en dos grups l'Ausetà i el Centre-Català, segons les seves característiques tipològiques i metrològiques. Com després veurem *Ilturo* és la única seca que d'un grup passarà després a l'altre.

Aquesta breu síntesi plantejada per L. Villaronga, bàsicament encara avui per avui, ha estat en part criticada per estudis posteriors. Bàsicament el problema que aquestes crítiques plantegen és el de la cronologia d'aquestes emissions.

Així M. Crawford ha destacat com una datació inicial de les emissions de bronze ibèriques de finals de s. III o inicis de s. II a.C. és excessiva (CRAWFORD 1985 p. 91). Els arguments tipològics i metrològics de Villaronga són poc convincents, doncs l'oscil·lació del pes de les pròpies monedes romanes (l'as, model de les ibèriques) és molt gran al s. II a.C. (CRAWFORD 1985 p. 91). Segons M. Crawford, cal fer recular aquestes primeres emissions de bronze a mitjans de s. II a.C.

El problema resta plantejat per l'escassetat de troballes numismàtiques on apareguin bronzes ibèrics juntament amb monedes romanes ben datades. Quan aquestes troballes es documenten, pertanyen ja a finals de s. II a.C.. Es això el que fa donar a Crawford una cronologia baixa per a aquestes monedes (de segona meitat de s. II a.C. (CRAWFORD 1985 p. 95-96)). En canvi la moneda de plata sí que pot ser anterior, de primera meitat de s. II a.C. (CRAWFORD 1985 p. 92), si bé ell segueix creient més aviat en una datació a partir de mitjans de s. II a.C. també per a la moneda de plata (CRAWFORD 1985 p. 95).

Mes recentment, J. Richardson ha représ aquesta problemàtica, destacant com els bronzes ibèrics ja apareixen en els camps dels soldats que cerquen Numància (153-133 a.C.), en un nombre i amb unes condicions de desgast que permeten afirmar que aquestes monedes han estat encunyades un considerable temps abans (RICHARDSON 1987 p. 121). Richardson creu que es factible relacionar l'emissió de bronzes ibèrics amb el pagament de l'*stipendium* de la tropa romana ja des d'inicis de s. II a.C., mentre que els denaris ibèrics apareixerien sobretot a partir de mitjans de s. II a.C., quan el pagament en plata es generalitza a l'exèrcit romà (RICHARDSON 1987 p. 122). Aquest *stipendium* que el món indígena paga en moneda al Romà, està ben testimoniats per les fonts, i apareix clarament especificat en els pactes entre els generals romans i els pobles

² Aquest fet és en les encunyacions de Kese, *Ilturo*, *Lauro*, *Baitolo* i *Ieso* on s'aprecia més clarament (VILLARONGA 1982 p. 136).

sotmessos, com coneixem perfectament en el cas dels pobles Celtíbers i Semproni Grac (RICHARDSON 1987 p. 123).

Cal dir, però, que encara és difícil pronunciar-se sobre aquesta qüestió, doncs l'evidència arqueològica (i no només la dels tresors enterrats) ha estat encara poc valorada. L'estudi de l'aparició de monedes en estrats arqueològics permetrà sempre una datació *ante quem* útil, a partir de la qual poden començar-se a fixar períodes més ben definits. El problema de les cronologies numismàtiques (en especial les de Villaronga) és que es basen en aconteixements històrics no sempre verificables. Crec que que el vòlum d'informació que proporciona l'arqueologia (on la moneda és un element més dins un contexte estratigràfic) haurà de ser valorat més profundament.

En el cas que més ens interessa, però (la moneda de bronze d'*Illuro*, que no fa plata), i per adoptar un criteri que sigui ben explícit, seguirem les indicacions cronològiques de Villaronga, si bé sobretot a títol general: és a dir, L. Villaronga constata l'existència d'un fenomen de creixement de la moneda ibèrica a partir de mitjans de s. II a.C. (emissions més nombroses, amb més monedes, i amb noves seqües), si bé indica l'existència d'emissions anteriors, de patrons metrològics més antics. Per tant donarem la cronologia inicial que Villaronga dona a aquestes monedes (la meitat de s. II a.C.), però tenint en compte que no serà fins mitjans de s. II a.C. que aquestes encunyacions es generalitzaran.

Pel que fa a la funcionalitat d'aquests encunyats ibèrics, és generalment acceptat pels investigadors que responen inicialment a un fet romà, és a dir a la introducció per part del món romà dels mecanismes monetaris que els faciliten la seva tasca fiscal. La incipient monetarització de la societat ibèrica és en algunes àrees un fenomen anterior, però la massiva aparició de la moneda (que segueix una uniformitat tipològica i metrològica evident) és un fenomen que cal lligar a la conquesta i organització d'Hispania ja a partir d'inicis de s. II a.C. (CRAWFORD 1985 p. 84 i 91, VILLARONGA 1982 p. 136, RICHARDSON 1987 p. 121). Tot i la diferència que suposa la moneda de bronze respecte la de plata, totes dues responen a aquesta voluntat romana (i així, mentre la de bronze sembla respondre més a un objectiu fiscal d'àmbit local, la de plata té una funció de finançament d'empreses de més envergadura, com el finançament de les campanyes militars (VILLARONGA 1982 p. 136)).

- La seca d'*Illuro*.

En l'estudi de síntesi que L. Villaronga efectuà sobre les seqües ibèriques catalanes la seca d'*Illuro* ocupa un lloc destacat (VILLARONGA 1982 p. 135-183).

* 1a emissió: *Illuro* comença a encunyar moneda amb una curta emissió dintre del grup ausetà antic, caracteritzada pel

símbol del porc. Aquesta emissió es data de 1ª meitat de s. II a.C.

L'emissió inclou la unitat (as), i dos divisors (*triens* i *sextans*).

* 2ª emissió: és una mica més abundant, però també esacassa, i ja pertany al grup dintre-català antic, paral·lela a la de *Liesken*, amb el cap de l'anvers diademat. La cronologia d'aquesta emissió és de 1ª meitat i mitjans de s. II a.C.. S'encunya la unitat (as), i els divisors complerts (*semis*, *triens*, *sextans*).

* 3ª emissió: Emissió abundant força original, que metrològicament segueix el sistema kesetà corresponent a la segona meitat de s. II a.C. La seva cronologia és de segona meitat de s. II a.C. L'emissió inclou la unitat, i tres divisors (meitat, terç i quart).

* 4ª emissió: Es continuen encunyant els mateixos tipus, i varia solament l'epigrafia entorn el canvi de segle. Es data entorn aquest moment del canvi de segle. Només se'n coneix l'emissió d'unitats.

* 5ª emissió: Té una gran singularitat, amb el símbol d'una orella. Presenta un augment de pes. Es paral·lela a la de Kese i Baitolo de la primeria del s. I a.C. La seva datació queda entre el canvi de segle i l'any 80-72 a.C. S'encunyen unitats i quarts.

Es interessant destacar d'aquesta periodització efectuada per L. Villaronga, com les dues primeres emissions presenten un volum molt baix de troballes. Fins a l'any 1985, de les emissions n.º 1 i 2 se'n coneixien només 21 exemplars entre asos i divisors (MARTI 1985 p. 174). Per tant, si bé la seca d'*Ituro* comença a encunyar moneda a la 1ª meitat de s. II a.C., és cert que les seves emissions no es generalitzen fins mitjans de segle (i aquí, d'alguna manera, les diverses hipòtesis sobre la cronologia de la moneda ibèrica de bronze semblen coincidir).

Serà amb l'emissió n.º 3 que la moneda d'*Ituro* pren força, ja a partir de mitjans de s. II a.C.. En aquest moment la seca d'*Ituro* encunya la unitat i els tres divisors. Es un fet destacable com a la zona Catalana només *Untikesken*, *Ituro*, *Itirta* i *Kese* emeten tots els divisors possibles, mentre que les altres només encunyen determinats tipus (CRAWFORD 1985 p. 101, fig. 19). L'emissió de les unitats i tots els divisors en moneda de bronze tampoc està extesa en altres àrees properes, i així a la vall de l'Ebre cap seca de bronze ho efectua, i al País Valencià només *Arse* i *Saiti* (CRAWFORD 1985 p. 101).

Aquest fet crec que reflexa la importància que en aquest moment té la seca d'*Ituro*, reflexe evident de la importància del centre com a nucli fiscal de l'administració romana³.

³ Cal destacar que Villaronga no recull l'existència d'unes monedes ibèriques d'aquesta seca on la llegenda, escrita en ibèric, no és *Ituro* sinó *Iluro*, sota una forma ja més romanitzada. Aquestes monedes foren publicades per M. Ribas (RIBAS 1973), i han estat recenment publicades de nou per J. F. Clariana (CLARIANA 1988), que en dona una fotografia. La

- La circulació monetària.

L'estudi a la comarca del Maresme de la circulació monetària en època ibèrica i romana encara està per fer. Malauradament no han estat recollides sistemàticament les troballes de monedes en les diverses actuacions arqueològiques efectuades a la zona, i per tant només podem contar amb els treballs efectuats respecte a l'*oppidum* de Burriac, i a alguna troballa esporàdica (MARTI 1985, MARTI 1988, SOLER 1979, COLL 1987).

Burriac és el jaciment més important d'aquest territori pel que fa al període ibèric final, i és en ell on s'ha recollit un conjunt de monedes prou significatiu com per poder aportar dades significatives.

Algunes d'aquestes monedes provenen d'excavacions arqueològiques recents, i poden per tant ser situades en el seu contexte estratigràfic. D'altres troballes, més antigues, només permeten situar les monedes a l'*oppidum*, sense conèixer el seu context. Veiem ràpidament aquest conjunt de monedes. C. Martí ha dividit en quatre períodes el conjunt de monedes que trobem al poblat (MARTI 1985):

* 1er Període. Les monedes més antigues trobades a l'*oppidum* de Burriac, que corresponen al període anterior a l'any 195 a.C., són només 3: un divisor emporità, un *triens* romà, i un bronze de Cartago. La moneda doncs ha arribat ja al poblat, si bé en un percentatge ben reduït. Possiblement la procedència de les tres monedes és indicativa de la situació d'aquest territori, enmig de tres àrees d'influència comercial i política ben fortes.

* 2on Període. Entre el 195-133 a.C., les monedes que arriben al poblat són ja molt més abundants. Destaquen sobretot els 10 asos d'*Ausesken* (25.64 %), les 7 monedes de *Itirkesken* (17.9 %), i les 6 de *Kese* (15 %). En aquest moment en canvi de la seca d'*Ituro* només coneixem una moneda (2.56 %). Segons C. Martí aquests percentatges, juntament amb l'absència de moneda de *Itirta* i Empúries, demostra l'alt grau de localitat de la moneda ibèrica: les seques de l'àrea catalana constitueixen el 79.8 % de la moneda (MARTI 1985 p. 174). La seca de Roma suposa només el 5.12 %.

Si dividim el nombre de monedes que s'han localitzat d'aquest període, pel nombre d'anys, veiem que la moneda/any

lectura sembla correspondre a *Iluro*. El problema, però, resta plantejat pel fet que aquesta moneda no només es un cas únic, sinó que és dubtosa: el segon signe apareix normalment en grafit sobre ceràmica, i no apareix en llegendes monetals. Aquest fet, i que es tracti d'una llegenda diferent, potser mal copiada, planteja la possibilitat que es tracti d'una falsificació, com s'en coneixen altres (dades que agraim al Dr. J. Velaza).

arriba al 0.62 %, una xifra bastant baixa⁴ (MARTI 1985 p. 174).

Una dada significativa d'aquest període, és la preponderància de les monedes ibèriques del grup Ausetà respecte a les del grup centre-català (33.3 % contra 28.2 %). Aquesta dada és interessant, perquè tipològicament i metrological, L. Villaronga situa les primeres emissions de la seca d'*Ituro* en aquest grup, dada que sembla confirmar-se per les troballes de Burriac.

També la baixa presència de les monedes d'*Ituro* (si bé existeixen) és un aspecte a destacar.

Segons C. Martí, aquestes dades indiquen el predomini del mercat d'intercanvi local, si bé cap el final del període la Vall de l'Ebre i l'àrea valenciana comencen a estar més representades (MARTI 1985 p. 177).

* 3er Període, 133-72 a.C.. En aquest període, les monedes de la seca d'*Ituro* són clarament preponderants: 45 monedes sobre 119, és a dir el 37.8 %. El segon grup més representat és el de *Kese* (10.9 %), i el tercer les de *Bolscan* (9.24 %). *Baitolo* és també important (5.88 %).

La seca de Roma segueix ocupant un paper poc important (5.88 %). El grup ibèric centre català suposa el 47 % de la moneda.

En aquest moment la relació moneda/any és de 1.95, molt superior a la del període precedent.

La circulació monetària ens indica que aquest és el moment àlgid del poblament de Burriac, si bé hi segueix predominant un mercat fortament local, encara que amb més diversificació (amb presència important de moneda de la Vall de l'Ebre entre el 133-100 a.C., i amb l'àrea Valenciana del 100-75 a.C.).

Cal destacar d'aquest període, però, que si ens limitem només a les monedes aparegudes en l'excavació recent d'un dipòsit amortitzat entre els anys 90-50 a.C. (MARTI 1988), les dades són lleugerament diferents: D'un conjunt d'unes 20 monedes, el 22 % pertanyen a la seca de Roma (i seca mòbil de Sul·la), el 14.8 % a *Kese*, 11 % a *Ituro*, 11 % a *Gadir-Ebussus* i 7 % a *Baitolo*.

* 4rt Període. 72-27 a.C. Només es coneixen dues monedes, una de *Kese* i una altre de Càstulo, anteriors a l'any 50 a.C. Sembla per tant que cap al 72 a.C. els encunyats ibèrics han practicamente acabat.

Del conjunt de troballes se'n poden despendre algunes dades significatives (MARTI 1985 p. 177):

⁴ Aquest càlcul és més aviat significatiu en termes relatius, per comparar conjunts d'un mateix origen amb uns altres (per exemple monedes provinents d'una mateixa excavació, però de nivells diferents), però creiem que està sotmés a nombroses possibilitats d'error, i per tant cal valorar-lo amb prudència.

- La seca d'*Ilduro* és la més representada, i si sumem totes les monedes que coneixem que aparegueren al poblat arriba a ser el 36.6 % de la massa monetària (mentre que el segon tipus més representat, el de *Kese*, és només el 10.47 %). Aquest fet permet plantejar amb grans garanties que la seca local és la d'*Ilduro*, i que molt probablement estigué establerta en aquest mateix poblat de Burriac (MARTI 1985p. 165).

- Les seques Catalanes sempre suposen més del 65 % de la moneda, el que indica un tipus de circulació monetària bàsicament local.

- La seca de Roma presenta en tots els períodes una proporció similar, entorn el 5 %. L'excavació més recent d'un dipòsit, però, mostra un augment important de les monedes romanes en les darreres fases d'ocupació del poblat. Aquesta puja contrasta amb el final probable dels encunyats d'*Ilduro*, la seca pròpia del poblat⁵ (MARTI 1988 p. 154).

Després del 1985, s'han realitzat algunes altres intervencions arqueològiques al poblat, d'alguna de les quals tenim notícies de troballes numismàtiques. En l'excavació de la porta meridional del poblat (GARCIA ET ALII 1991 p. 203), aparegueren les següents monedes:

- En el nivell I (superficial), aparegué un as d'*Ilduro* de la 4ª emissió.

- En el nivell II tres monedes: un as de *Lauro* de la 4ª emissió, un quadrant d'*Ilduro* de la 5ª emissió, i un as no identificat.

- En el nivell III aparegueren 7 monedes: tres d'*Ilturo* (1 as 4ª emissió, dos quadrants de la 5ª), un as de *Lauro* (9ª emissió), 1 as potser d'*Iltirkesken*, un petit bronze de *Massalia* i una darrera moneda no especificada.

En conjunt, de les 11 monedes trobades, 9 corresponen a emissions entre mitjans de s. II a.C. i mitjan s. I a.C.. De les 11, 5 pertanyen a la seca d'*Ilduro*, atribuïda al mateix poblat de Burriac (GARCIA 1992 p. 203).

- Altres troballes.

Coneixem a Pineda la troballa d'un denari romà de l'any 121 a.C. (SOLER 1979 p. 283), que es correspon exactament amb el moment que M. Crawford situa l'arribada important de numerari romà a la Península (fenòmen que ell veu lligat a l'arribada de població Itàlica i romana a la península). En part la seva argumentació reposa en l'alt grau de desgast d'aquests denaris, que suposaven una circulació llarga abans d'arribar a la Península, i per tant que no arribaren en el marc d'una actuació oficial (CRAWFORD 1985 p. 97). Aquest

⁵ Aquest fet és especialment clar si tenim en compte sobretot les dades de les monedes aparegudes en contexte estatigràfic. Per exemple, de les 20 monedes aparegudes a la campanya d'excavacions de 1984 del Pla de l'Atur, de 20 monedes recuperades, 8 eren d'*Ilturo*, 3 d'*Ausesken*, 2 de *Lauro*, 1 de *Kese*, 1 d'*Ore*, *Arse*, *Roma*, *Iltirta*, *Corduva* (MARTI 1985 p. 171)

fet, però, no es confirma en el cas del denari del que parlem, torbat fortuïtament en fer unes obres. Presenta un grau molt bó de conservació i sense gaire desgast.

Evidentment es tracta d'una peça aïllada, i per tant més indicativa que no pas significativa. En tot cas la seva cronologia, 121 a.C., coincideix amb un moment important d'actuacions oficials romanes a la Península, amb la construcció o reforma d'una important xarxa viària (MAYER-RODA 1986).

Pel que fa als tresors de moneda d'època republicana, cap s'ha localitzat a l'àrea del Maresme. Es interessant destacar, però, com en alguns d'aquests tresors la moneda d'*Ilduro* hi està representada (CRAWFORD 1985 p. 304):

* Al tresor de Balsareny hi ha 42 bronzes d'*Ilduro* (19.7 %).
 * Al tresor de Cànoves, hi ha 1 moneda d'*Ilduro* entre un conjunt de 36 monedes. D'aquestes, 21 són de *Lauro*. Aquest tresor sembla delimitar clarament la zona de circulació de la moneda d'*Ilduro* en una zona pròxima al Maresme, però dominada clarament per la seca de *Lauro*. Es un indicati clar de l'alt grau de localitat de la moneda ibèrica.

- Conclusió.

Malgrat que practicament només coneixem les troballes monetàries de l'*oppidum* de Burriac, crec que és possible arribar a la conclusió que la seca d'*Ilturo-Ilduro* és la pròpia d'aquest territori, i correspon al propi poblament. L'alt grau de localitat d'aquesta moneda ibèrica de bronze (com és el cas de *Lauro*) permet reforçar aquesta hipòtesi.

El topònim de la seca probablement pertany al poblament de Burriac, i tant topònim com població es traslladen al pla a partir del segon quart de s. I a.C., a la *Ilturo* romana⁶.

L'evolució de la circulació monetària al territori sembla bastant paral·lela a la pròpia de la seca d'*Ilduro*:

- Poca moneda a la 1ª meitat de s. II a.C.
- Molt més abundant a la segona meitat de s. II a.C.
- A partir del 1er quart de s. I a.C. la moneda ibèrica comença a desaparèixer rapidament.

A la 1ª meitat de s. II a.C. la moneda d'*Ilduro* queda inclosa dins el grup Ausetà, fet que es constatarà no només a nivell tipològic i metrològic, sinó també a nivell de circulació monetària, doncs a Burriac aquest grup està fortament representat en aquest moment.

A partir de mitjans de s. II a.C., en canvi, la seca d'*Ilduro* pren una gran força, i esdevé una de les seques importants de Catalunya, encunyant unitats i tots els seus divisors.

⁶ Un cas semblant d'evolució toponímica el trobem entre les monedes ibèriques d'*Iltirida* i la posterior fundació romana d'*Ilerda*. Es tracta del fenomen de la pèrdua de la dental darrera "l", com a *Ilduro* (CLARIANA 1988).

SEGONA PART: LA RECERCA ARQUEOLÓGICA.

2.1 - ELS JACIMENTS ARQUEOLÒGICS.

En aquest apartat recollirem totes aquelles dades referents als jaciments arqueològics amb nivells d'època ibèrica plena o republicana de la comarca, a excepció dels nuclis de Burriac i de la ciutat romana d'Iluro, que per les seves característiques especials presentarem en dos apartats independents.

Aquests jaciments seran presentats d'una manera sistemàtica i abreujada, a partir d'un model de fitxa unitària, només amb lleugeres variacions.

Com ja hem indicat en la introducció d'aquesta tesi, el model de fitxa que hem utilitzat ha estat elaborat a partir de la necessitat de recollir la informació d'uns jaciments que coneixem normalment a partir d'actuacions antigues, i de manera bastant parcial. Per als casos d'actuacions arqueològiques recents, o més ben documentades, hem modificat una mica la fitxa, presentant aquestes actuacions de manera més unitària (sense diferenciar tan clarament materials-d'estructures). El model de fitxa que hem elaborat recull les següents dades:

Nº ORDRE: Aquest és el número a partir del qual citarem sempre el jaciment. La primera xifra correspon al municipi, i la segona al nº que li correspon dins d'aquest municipi.

NOM JACIMENT: Recollirem el nom principal del jaciment i, si és el cas, altres noms que rep en la bibliografia. En el cas de jaciments fitxats a la Carta Arqueològica comarcal (BURJACHS ET ALII 1987), el primer nom que donem és el que apareix en aquelles fitxes.

SITUACIO: Descripció breu del lloc on es troba ubicat el jaciment, amb menció de l'alçada en metres sobre el nivell del mar (m.s.n.m.).

DESCRIPCIO ESTRUCTURES: En aquest apartat descrivim les restes a nivell d'estructures que es coneixen del jaciment (plantes d'habitacions, murs aïllats, paviments, sitges, etc...). En nombrosos jaciments aquestes estructures les coneixem totalment descontextualitzades del material arqueològic.

En els casos de jaciments excavats amb mètode estratigràfic, en aquest apartat recollim la informació tan de les estructures com dels materials associats.

DESCRIPCIO MATERIALS: En aquest apartat recollim totes les dades que tenim (si bé en alguns casos abreujades) sobre el material aparegut al jaciment. Hem de fer en aquest sentit algunes precisions.

- Seguim en la presentació del material la diferenciació entre les categories de materials utilitzades pels diversos investigadors que han publicat aquests materials (en molts dels quals seguirem per tant les classificacions de PREVOSTI (1981a)). Farem sempre, però, la diferenciació entre materials ceràmics fins, materials comuns, i altres materials.

- La filiació dels materials també seguirà aquella donada pel propi autor. Per exemple Marta Prevosti qualifica a la T. Sigil.lata de procedència Itàlica com T.S. Aretina, mentre que altres autors l'anomenen, seguint criteris més recents, T.S. Itàlica. En el nostre cas, recollirem sempre aquella menció donada per l'autor, sense unificar els criteris (entre altres coses perquè podria comportar errors greus).

- Només donarem percentatges dels materials en aquells casos on siguin aportats pels propis autors, o en altres casos on puguin ser significatius (és a dir, on contem amb prou base estadística). Malauradament, això es poc freqüent en gran part dels jaciments, sobretot pel que fa a la ceràmica comuna i a l'àmfora, que era sistemàticament abandonada després de l'excavació.

- El nostre treball es centra en el període republicà, i és aquest principalment el material arqueològic que recollirem en les nostres fitxes. Tot i amb això, però, també recollirem les dades referents a la ceràmica fina de períodes posteriors, perquè així podem coneixer l'evolució posterior del jaciment, i una primera aproximació a la seva cronologia.

En el cas dels jaciments publicats per M. Prevosti, per exemple, dels seus inventaris recollirem tot el que fa referència a la ceràmica fina, i posteriorment aquells materials que són indicatius de cronologia republicana o ibèrica final: ceràmica ibèrica, àmfora Itàlica, etc... El reste de material pot ser consultat en la seva obra (PREVOSTI 1981a).

- Si es tracta d'un jaciment amb estratigrafia, la presentació d'aquest material la farem a partir de cada unitat estratigràfica (U.E.).

FASES-CRONOLOGIA: En aquest apartat fixem les cronologies inicial i final del jaciment, a partir de les dades anteriors. Si es tracta d'un jaciment més ben conegut, recollim també les dades referents a la diferenciació per fases. Algunes d'aquestes cronologies poden ser posteriorment matitzades en base a l'estudi del conjunt de jaciments (i així poden apareixer en el capítol dedicat a la interpretació de les dades).

ACTUACIONS REALITZADES: Aquest apartat és necessari per poder establir l'origen de la informació amb la

que contem. Podem així saber si és informació provinent d'excavacions arqueològiques recents, o més aviat antigues, o fins i tot fruit de troballes fortuïtes. També ens indicarà si fou prospectada la zona amb motiu de l'elaboració de la Carta Arqueològica comarcal, o ha estat prospectada més recentment, o no ha estat localitzat en aquestes intervencions.

BIBLIOGRAFIA: Recollirem totes aquelles obres que aporten informació significativa sobre el jaciment. En els casos d'estudis anteriors a la publicació de l'estudi de M. PREVOSTI (1981a), que ja estan recollits en aquest treball, només en casos amb informació que creguem necessari destacar recollirem la bibliografia anterior.

OBSERVACIONS: Aquest apartat ens servirà per recollir informació que creiem significativa i que no hem trobat adient ubicar en cap dels altres apartats. Es el cas per exemple de la proximitat d'un determinat jaciment a un altre, i la constatació de l'existència d'alguna relació entre ambdós.

VALORACIO: Es tracta d'una primera interpretació del jaciment.

Tots aquests jaciments han estat recollits, per consideracions d'ordre pràctic, en l'apèndix nº 1, encara que el lloc que els hauria correspost en l'ordre lògic del treball seria aquest.

Preferim situar-los en un apèndix, doncs serà més fàcil la seva consulta des de qualsevol altre capítol. Els jaciments seran cridats pel seu nº d'ordre.

2.2 - ELS NUCLIS CENTRALS DE POBLAMENT.

2.2.1 - L'OPPIDUM DE BURRIAC.

- Introducció¹.

L'*oppidum* de Burriac es troba situat en el vessant solei de la muntanya del mateix nom, ocupant l'àrea entre el cim del turó (potser uns 2 m. sota la torre medieval) i les primeres cases de l'actual urbanització "la Guardiola" i el torrent de Sant Felix. Aquesta àrea és actualment creuada per un torrent. El poblat ocupa una superfície important, entre les cotes de 400-200 m.s.n.m.

El poblat és ja conegut des de principis de segle (des de l'any 1915 com a mínim), i fou un dels primers que va reclamar l'atenció dels investigadors del moment. Tot i això, però, les actuacions arqueològiques que s'hi han fet han estat sempre puntuals (la que es feu amb més envergadura fou la campanaya de l'any 83-84 relacionada amb el Pla de l'Atur):

Durant els anys 50 hi excavaren Marià Ribas i els seus col.laboradors. La Càtedra d'Arqueologia de la Universitat de Barcelona hi excavà a partir del 1963 però no s'han publicat practicament cap dels resultats. Entre 1969-72 l'Institut de Prehistòria i Arqueologia del M.A.B. hi realitzà quatre campanyes, dirigides per J. Barberà i R. Pascual.

El 1983 la S.A.M.M. excavà el gran dipòsit-cisterna.

El 1984 s'efectuaren les campanyes del Pla de l'Atur, i també les realitzades per la S.A.M.M. a la porta meridional.

Darrerament s'hi ha realitzat alguna excavació puntual d'urgència (excavació sota paviment de la porta meridional), i alguna actuació patrimonial (neteja i excavació de la torre medieval). Aquestes darreres intervencions han permès fixar amb més seguretat les cronologies del moment final del poblat i plantejar amb més optimisme les futures actuacions al poblat. Cal dir també que actualment el grup d'investigadors del Museu Comarcal del Maresme està treballant en un complet estudi del poblament ibèric de la Vall de Cabrera, que englobarà en un futur pròxim actuacions en el propi poblat de Burriac.

¹ Hem de destacar que l'*oppidum* de Burriac està rodejat per una sèrie de nombrosos jaciments que hi estan directament relacionats. Aquí sols analitzarem les dades referents a Burriac. Creiem, però, que la interpretació global del conjunt de Burriac ha de tenir també en compte aquests jaciments, per la qual cosa en aquest apartat sols esbossarem algunes de les interpretacions referents al poblat, que exposarem més ampliament en els apartats dedicats a la interpretació global del territori.

Les intervencions realitzades al llarg de més de 70 anys permeten que coneguem alguns aspectes del poblat, en especial la seva gran dimensió (no només física, sinó probablement també com a element principal del territori), però que encara ens manquin moltes dades (disposició urbanística, etc...).

- Les Restes arqueològiques.

Estem davant un poblat ibèric enmurallat, un *oppidum*, d'unes dimensions atípiques i úniques a la comarca (fig. 60.1). Es calcula que l'àrea ocupada per l'*oppidum* és d'aproximadament 10 Ha., fet que converteix el jaciment en un dels centres ibèrics més importants del Nord-Est peninsular. La disposició del poblat, en un vessant, és un altre element no del tot freqüent, i més aviat característic dels centres de primer ordre, de centres que podem considerar, com Burriac, ja pràcticament nuclis urbans (SANMARTI-SANTACANA 1991 p. 132). Es tracta amb gran probabilitat del nucli d'*Ilduro-Ilturo*, centre ibèric que encunyà moneda ibèrica de bronze (MARTI 1985 p. 152)².

Donada la complexitat del jaciment, que té un llarg historial d'intervencions arqueològiques, i també d'expoliacions, però d'on no s'ha realitzat fins ara un estudi monogràfic que reculli i sistematitzi exhaustivament les dades conegudes, hem cregut millor presentar un per un els resultats de les intervencions arqueològiques més importants realitzades:

- Marià Ribas ha estat l'arqueòleg que més ha treballat en aquest jaciment, contribuint a donar-li la importància que avui en dia té. Ja des del 1924 M. Ribas va anar treballant al poblat, destacant-ne alguns aspectes que li varen cridar l'atenció: l'amplada dels carrers del poblat (que en part va confondre), que segons ell tenien una amplada de 3 m., i no de 1.60 m. com en altres poblats descoberts; les restes d'una gran muralla, amb torres de 10 x 12 m., que baixava pel vessant; i finalment la gran quantitat de restes arqueològiques que s'havien d'interpretar com d'època romana, diferenciant-ho d'allò ibèric (M. Ribas diferencia un poblat d'època romana, a la part superior, edificat amb pedres més grosses i moltes d'elles escairades, del reste ibèric). (RIBAS 1924, reeditat a RIBAS 1977).

Una de les intervencions més importants realitzades per M. Ribas fou la que juntament amb J. Lladó efectuà en un conjunt de deu habitacions (RIBAS-LLADO 1977-78). Es tracta de deu reduïdes habitacions, situades en el centre del poblat, disposades en rengle, una al costat de l'altra, encastades totes elles en una llarga paret (E.-O.). Totes foren construïdes al mateix temps, previament rebaixat i aplanat el terreny, formant com una mena de plataforma d'uns 55 m. de llargària per 8 m. d'amplària, sobre la qual

² Veure també el capítol dedicat a les fonts numismàtiques.

s'aixecaren les habitacions orientades vers el migdia (fig. 60.2) (RIBAS-LLADO 1977-78 p.153). El rebaix del terreny, fins a trobar el sauló, es devia fer sobre orientacions meditades anticipadament, per tal de destinar-ne una part com a complement de l'obra de construcció, adaptada a la paret de pedra i fang (com a part baixa d'algunes parets, o tallat com a banqueta) (RIBAS-LLADO 1977-78 p. 155). Sembla que damunt el sauló va haver-hi una pavimentació composta d'argila grassa apretada i trossos de ceràmica. El conjunt de les habitacions era molt uniforme, però en destacarem algun aspecte:

A l'habitació n° II aparegué en el fons de l'habitació, en un racó i *in situ* la meitat d'un *dolium*, en un contexte arqueològic amb ceràmica comuna ibèrica a torn, escassa ibèrica a mà, Campaniana B, i àmfora romana republicana (sencera). També es trobà un projectil de mandró de plom, un as de Lauro, i tres tègules caigudes.

A l'habitació III aparegué sobre la banqueta una tègula plana i una altra inclinada que al dessota hi tenia una bona quantitat de carbó, cendra i ossos cremats. Al racó esquerra aparegué un amuntegament de closques de cargols de terra, petxines, espines de peixos, ossos, amb cendra i carbó. Semblava una habitació destinada a tasques culinàries, aparentment deixada com quan s'abandonà (tègules recolzades a la paret, àmfores, olles, etc.). També es trobaren projectils de mandró de plom, un as d'Ilduro i una moneda de Massàlia. Les importacions tornen a ser àmfora Itàlica i Campaniana B.

A l'habitació n^o X es trobaren dues sitges excavades al sauló, de 2.5 i 3 m. de fondària (pobres de material, amb un fragment de vas àtic i un altre de Campaniana).

Aquest conjunt d'habitacions pertany a un moment cronològic que els arqueòlegs daten entorn finals del s. II a.C. inicis s. I a.C. (RIBAS-LLADO 1977-78 p.167). Totes pertanyen a un mateix moment constructiu, amb una estratigrafia comuna (un estrat superficial, i un únic estrat d'ocupació), encara que sembla que anteriorment al lloc hi havien unes construccions anteriors, destruïdes al excavar-se en el sauló les noves.

Posteriorment, els mateixos investigadors excavaren unes habitacions situades més al Sud, a la part baixa del poblat (on ja hi havien excavat anys enrera unes sitges, i s'havien destruït unes habitacions):

A l'habitació n° XI es trobà al racó una sitja, amb una amortització on hi trobem Campaniana B. A l'habitació n° XII el paviment estava constituït per un pis d'argila, amb una capa de fragments de ceràmica disposats com un mosaic a sobre, i finalment una altra capa d'argila. Sembla que també aquí aparegué una sitja (RIBAS-LLADO 1977-78 p. 176). A l'habitació XIII fou localitzada una altra sitja. També fou excavada en aquest sector una canalització construïda al sauló, orientada de Nord a Sud: amida 0.70 m. d'amplada per 0.30 m. de profunditat (aparegué un as d'Ilduro).

El que és més interessant, però, és que aquest grup de tres habitacions està estructurat entorn l'eix que marca una canalització excavada al sauló (fig. 60.3): "S'amplià l'excavació pel costat Est, on hi fou descoberta una

canalització construïda al sauló, orientada de Nord a Sud: amida 0.70 m. d'amplada per una profunditat de 30 cm." (RIBAS-LLADO 1977-78 p. 174). Aquesta canalització, com es veu a la figura publicada, té la mateixa orientació que les parts de les cases, i sembla delimitar i estructurar l'espai (la paret de l'habitació Est fa de paret a la seva vegada de la canalització). Sembla per tant que ens trobem davant un conjunt d'edificacions establertes paral·lelament, o en relació, a una canalització rectilínia.

Aquest segon grup de construccions es data en un període que va de mitjans del s. II a.C. fins a 1er quart de s. I a.C. (tot i que hi havien hagut construccions anteriors) (RIBAS-LLADO 1977-78 p. 177). Els arqueòlegs destaquen també la gran quantitat de monedes ibèriques trobades, especialment de la seca d'*Ilduro* (sempre associades a materials de s. II a.C.), així com el fet que la major part d'habitacions excavades són de la fase final del poblat, fet que ells interpreten per un creixement demogràfic, amb la interessant dada que els hàbitats nous no reaprofiten els antics, practicament tan sols alguna paret, sinó que el que es fa és aprofundir el nivell del sòl, edificant de nou (RIBAS-LLADO 1977-78 p. 178-79).

També Ribas excavà altres habitacions (ben bé unes quinze més) i diverses sitges (unes 20), però d'aquestes excavacions ja no en tenim tantes dades (RIBAS 1964). Només coneixem un antic planol efectuat per ell del poblat (RIBAS 1952, publicat de nou per MIRO ET ALII 1988 p. 10), on apareix un ampli sector de construccions, que guarden una precisa orientació unitària -amb una extranya disposició semi-circular-, que contrasta amb uns altres carrers de rectilínia menys rigurosa. Entre les estructures més ben orientades, apareixen petites cambres amb nombroses obertures, disposades entorn diverses àrees de circulació. Tot i desconèixer la seva funcionalitat, sembla clar que no corresponen a hàbitats propiament dits, sinó que formen part d'una estructura més ampla.

Es també de destacar una antiga intervenció realitzada per M. Ribas que excavà una inhumació infantil a la part alta del poblat (RIBAS 1948b). La inhumació, amb caixa de lloses i amb material arqueològic "dels primers temps de la romanització" (peces ibèriques com una fusaiola, però ja d'altres de romanes), es feu desmuntant un mur ibèric anterior, documentant l'abandó definitiu del poblat en aquest moment.

- Els anys 1969-1972 és l'Institut de Prehistòria i Arqueologia de la Diputació de Barcelona el que excava a Burriac. D'aquestes excavacions ha estat publicat l'estudi de BARBERA-PASCUAL (1980) amb la troballa de l'anomenat "edifici públic". També fou excavat un magatzem de dòlies.

L'"edifici públic" té una superfície no inferior als 45 m² (fig. 60.4). Estava suportat per unes columnes de fusta i presentava una gran llar central, amb paral·lels a edificis religiosos mediterranis orientals (BARBERA 1985). Els arqueòlegs situaren la data fundacional del gran edifici en el s. IV a.C. (BARBERA-PASCUAL 1980 p. 211), una datació no del tot clara. Aquesta datació reposa en la cronologia

donada als retalls de la roca necessaris per construir l'edifici, una dada no concloent. J. Sanmartí ha destacat com "en realitat no és possible fixar amb precisió la cronologia inicial, i el fet que l'estrat inferior contingués fragments de Campaniana A i B sembla indicar una data més avançada; en tot cas fou utilitzat fins a la primera meitat del s. I a.C., segons demostren els materials de vernís negre continguts a l'estrat superior. En aquesta darrera fase la superfície del recinte fou reduïda mitjançant la construcció d'un nou mur orientat Est-Oest, i també fou amortitzada una sitja de cronologia inicial incerta" (SANMARTÍ 1986 p. 547). De fet BARBERA-PASCUAL (1980 p. 222) diuen clarament que a l'estrat inferior del gran recinte va apareixer Campaniana A i B, el que ha de correspondre a una datació de finals de s. II a.C. inicis s. I a.C.. De tota manera, poden haver-hi nivells més antics.

L'altre estructura excavada per l'institut de Prehistòria fou un camp de *dolia* (fig. 60.5). Es retallà novament la roca (arrasant part d'unes habitacions del s. IV a.C.), edificant-se la nova construcció: sòl de roca natural, en la que s'havien retallat 15 alveols circulars, d'un metre de diàmetre, per a sostindre *dolia*. Les distàncies entre alveols no permetia un diàmetre de les *dolia* superior al 1.10 m., el que fa pensar que o bé eren *dolia* més petites que les posteriors, o bé eren grans tenalles ibèriques. Al costat de les *dolia* s'hi trobà una fonamentació per assentar algun element important. J.Barberà i R. Pascual creuen que es pot tractar d'una base de premsa o d'una columna (BARBERA-PASCUAL p.227). Enfront del dipòsit de *dolia* hi havia una altra dependència, oberta vers el magatzem, i que hi estava relacionada. Formava part d'un únic conjunt. És interessant destacar com l'espai de tot el conjunt estava dividit exactament per la meitat entre una dependència i l'altre. El conjunt es data dins la 1ª meitat del s. I a.C. (BARBERA-PASCUAL 1980 p.233).

- L'any 1984 s'efectuà a Burriac una llarga campanya d'excavacions relacionades amb el Pla contra l'atur (BENITO ET ALII 1985, BENITO ET ALII 1986, BURJACHS ET ALII 1991). S'excavaren dos sectors, unes habitacions en el sector central i una torre de defensa en el sector occidental (fig. 60.6), i es delimità l'àrea del jaciment. Els resultats de l'excavació foren molt interessants:

* Urbanisme: s'ha pogut constatar un pre-urbanisme amb hàbitat en cabanes, un primer urbanisme sense muralles conegudes, i un segon urbanisme amb remodelacions, ara ja dins d'un recinte enmurallat. Quant al sector 2, el més excavat, es pot intuir que, d'un urbanisme esglaonat, seguint el pendent mínim de la muntanya, i amb els carrers fent ziga-zaga, es passa a un urbanisme amb carrers lineals, ja en plena fase de romanització i en la darrera fase del poblat (BENITO ET ALII 1986 p.18).

* Muralla: La muralla no arriba als dos metres d'amplada. Baixa des de dalt del poblat i, en el sector occidental, va a encaixar amb la "torre de ponent". La muralla no està assentada ni introduïda en el sauló, sinó que descansa sobre un estrat de la primera meitat del s. IV a.C. La "torre de

ponent" fou en part excavada per M. Ribas, però ara s'arribà als nivells profunds, documentant-se unes habitacions anteriors a la construcció de la torre, de finals del s. IV a.C.. La datació de la muralla cal situar-la entre finals s. IV i primera meitat s. III a.C. (BURJACHS ET ALII 1991 p. 161-163).

Cal dir també, respecte a la muralla, que encara que aquests investigadors consideren que el tram de muralla oriental és més tardà (dins la darrera fase, ja en època romana) (BENITO ET ALII 1986 p. 23), aquesta suposició descansa en els resultat d'excavacions antigues, possiblement no del tot ben interpretades. Les darreres investigacions realitzades en el poblat (ZAMORA ET ALII 1991 p. 347), han posat de manifest que no hi ha un canvi en el traçat del perímetre enmurallat, i que per tant el perímetre de l'*oppidum* correspon al que ja tenia en el s. IV a.C.

- El 1984 s'excavà també, pels membres de la S.A.M.M., la porta meridional de l'*oppidum* (fig. 60.7). La porta està oberta entre dos panys de muralla que no són paral·lels, sinó convergents, delimitant un recinte d'entrada de 4.30 m. en el punt més ample, i 3 m. en el més estret, amb una forma d'embut. S'aprofita també un gran bloc *in situ* que queda inclòs a la muralla. El pany situat més al Nord té una amplada mitjana de 1.50 m. i una alçada conservada entre 2 i 2.30 m., i està construït amb pedres de mida gran o mitjana, carreus treballats i col·locats en sec, a vegades falcat per pedres de mida més petita, sense farciment interior. L'altre pany, d'amplada superior (1.80 m.), presenta un farciment en de pedres i terra en el mig de l'estructura. Aquest pany sembla anar en direcció el turó dels Tres Pins. Adossada al pany Nord i al meridional hi ha a la part interna una construcció en forma d'escaire que recorda l'*opus quadratum*, si bé conserva alguna característica ibèrica (petites pedres i fang per falcar). Es tracta de blocs molt ben tallats (veritable *opus quadratum*). La funció d'aquesta estructura triangular era la d'enquadrar la porta d'entrada i reforçar-la. El llindar de la porta medeix 3.35 m. i ens dona l'amplada de l'entrada. També han estat localitzades les pollegueres de la porta. La porta s'obria cap endins. Cap a l'interior hi ha un empedrat, format per pedres de diferents mides, bastant regular en els 2.5 m. excavats.

Els estrats d'amortització de la porta presenten materials rodats, dipositats després de l'abandó del poblat (s'han trobat restes de planxa i un eix de ferro, elements de la porta de fusta). Aquests estrats daten l'amortització de la porta dins la primera meitat del s. I a.C. (Campanianes B i B-oïdes, Dressel 1, etc..) (GARCIA ET ALII 1991).

Pel que fa al moment de la construcció, per cronologia relativa era clar que era posterior a la muralla. Recentment, però, en el curs d'una excavació d'urgència efectuada recentment sota l'empedrat de la porta, s'ha aconseguit datar la porta (J. BANUS en estudi): finals de s. II a.C. (últim quart).

- El 1983 es va excavar un gran dipòsit dins el recinte del poblat (60.8). S'efectuà una cala de 5 m. per 5 m., no

localitzant-se cap estructura ni cap paret del que es considera un dipòsit. Es tracta d'un possible dipòsit excavat en el sauló, de fons pla, que per tant ha de tenir més de 25 m. quadrats de superfície. La potència estratigràfica del dipòsit era aproximadament d'uns 2 metres. El gran dipòsit, un cop fora d'ús, començà a omplir-se de sediments aportats pels torrents, presentant un conjunt de materials molt ric (MIRO ET ALII 1988). L'estudi del material, publicat recentment de manera exemplar, ha permès datar l'inici de l'amortització del dipòsit entorn els anys 100-90 a.C. De tota manera, al llarg de quasi mig segle el dipòsit va anar rebent nous materials, demostrant la gran vitalitat que encara tenia el poblat (materials que analitzarem més endavant) (MIRO ET ALII 1988 p. 110).

- Un últim aspecte a destacar són els diversos conjunts de sitges trobats dins el poblat. Tota l'àrea entorn el poblat presenta diversos camps de sitges (Can Miralles-Can Modolell, Can Bartomeu), però d'altres han aparegut dins l'àrea del recinte enmurallat. Es tracta d'un grup de 13 sitges excavades en molts casos ja d'antic, però que no han estat estudiades fins recentment (BANUS 1991):

* Sitges nº 36-37, aparegudes dins una habitació del límit entre el sector occidental i el sector central, amortitzades en una data entorn el 80-75 a.C.

* Sitja nº 13. Excavada per Ribas, aparegué en un angle de l'habitació num. 4.

* Sitja nº 14. Excavada per Ribas, aparegué en un angle de l'habitació num. 5. Amortitzada amb Campanianes A i B.

* Sitja nº 15. Excavada per Ribas, dins una habitació al costat de l'habitació nº 1.

* Sitjes nº 16 i 18. Excavades per Ribas-Lladó, dins l'habitació X. Com ja hem vist, calia datar la seva amortització dins la 1ª meitat s. I a.C.

* Sitja nº 20. Excavada per Ribas. Se sap que estava prop de la quarta torre de la muralla oriental, però no si era dins d'una habitació.

* Sitja nº 21. Excavada per Barberà i Pascual. Està relacionada amb l'estructura tardana de l'"Edifici públic". Cal datar-la entorn l'any 100 a.C. o una mica després.

* Sitja nº 28. Excavada per Ribas-Lladó. En un angle de l'habitació nº XI. S'amortitza dins la primera meitat del s. I a.C..

* Sitja nº 29. Excavada per Ribas-Lladó, tallada per un mur de l'habitació XII. Amortitzada amb posterioritat al 123 a.C. (moneda de Kesse).

* Sitja nº 38 (Can Borràs). No està excavada. Material superficial: ceràmica de parets fines (F. Mayet II i III, així com Campaniana B (Lamb. 5).

* Sitja nº 39 (Pla de l'Atur). Situada dins un àmbit d'enmagatzematge (àmbit II). Dins la sitja es trobaren tretze àmfores senceres tipus Dressel 1 (A/B/C), 1 Lamboglia 2, 3 àmfores corses i dues dòlies, totes ben col·locades, cap per avall. En el coll d'una àmfora Dressel 1 B hi ha un "titulus pictus" dels cònsuls de l'any 90 a.C. (MIRO 1986).

Com sembla clar, la major part de les sitges trobades a l'interior del poblat apareixen dins d'habitacions, amb un ús ben diferent del dels grans camps de sitges, (BANUS 1991 p. 67). Segons J. Banús tindrien una funció de contenidor, de "rebot". Possiblement caldria pensar també que aquestes sitges "individuals" són les adients per un tipus de producció i estructura social ben diferent. El sistema "comunal" (amb totes les reserves que a aquest terme es poden fer), sistema comunal basat en el model tribal ibèric, ha deixat pas a un sistema de producció basat en la unitat familiar reduïda (individual), unitat familiar lligada a la societat per un nou tipus d'estructura política (i fiscal), evidentment imposada pel nou món romà.

De tota manera la cronologia d'aquest fenomen ha de ser ben establerta, doncs la datació que tenim de les sitges correspon normalment a la seva amortització.

- Un conjunt de materials significatius.

No entrarem ara aquí a analitzar detalladament el conjunt de materials del jaciment, tasca que supera ampliament l'objectiu d'aquest treball. Tan sols donarem algunes indicacions que són molt significatives, començant per les troballes efectuades en l'excavació del dipòsit que acabem de veure, doncs ens ofereixen una gran informació sobre els nivells finals del poblat d'*Iiduro*, els nivells que més ens interessien.

Es tracta d'un conjunt de materials homogeni, provinents d'uns nivells ben excavats, ben estudiats i que per tant han de considerar-se representatius. A l'excavació del 1983 del dipòsit s'identificaren els següents tipus ceràmics importats (MIRO ET ALII 1988 p. 132):

Ceràmica fina importada:

- * Campaniana A Tardana: 85 peces.
- * Campaniana B: 101 peces.
- * Campaniana B-oïde: 16 peces.
- * Campaniana C: 5 peces.
- * Pre-sigil.lata i Pre-Aretina: 2 peces.
- * Parets Fines: 25 peces.
- * Italo-Megàrica: 1 peça.
- * Comuna romana: 70 peces (basicament cassoles i plats-tapadora de les formes V. 14 i 16, si bé n'hi ha d'altres: morters, olles, vermell-Pompeià, bols, etc.).
- * Púnica comuna: 1 peça.

Amfora importada:

- * Dressel 1: 67 peces.
- * Apúlia: 9 peces.
- * Lamboglia 2: 3 peces.
- * Dressel 26?: 1 peça.
- * Cos: 3 peces.
- * Maña C: 7 peces.
- * Tripolitanes?: 5 peces.
- * Punico-Ebusitanes: 8 peces.

Pel que fa al material indígena, un 44 % de les peces conegudes tenen una funció de reserva, enmagatzament i/o transport:

* Es interessant observar la disminució de l'àmfora ibèrica típica (Maña B-3), davant els envassos itàlics, bàsicament del tipus Dressel 1. En aquest moment cronològic (1a meitat s. I a.C.), l'àmfora ibèrica pot considerar-se ja com a residual, fet que ve recolzat per l'aparició de les primeres imitacions indígenes d'àmfores itàliques. El percentatge d'àmfora ibèrica és del 16'4 %. Si hi sumem les imitacions locals de Dressel 1 (5 exemplars) puja quasi al 20% del material amfòric.

* L'element d'enmagatzematge més nombrós és l'atuell de perfil hemi-esfèric ambdues nanses horitzontals, boca de gran diàmetre i gran capacitat. Seria un element fixe. Es una forma que no tenim documentada en el poblat o rodalies abans de la meitat del s. II a.C.

* Continuen les gerres globulars, especialment les de dues nanses verticals, que al s. II i I a.C. es generalitzen (trobant-se també a la ciutat romana d'*Iluvo*).

* A partir del 200 a.C. es documenten a Burriac els *kalathos*, presents (en la seva forma evolucionada) en aquest dipòsit. El conjunt de ceràmica comuna ibèrica a torn és del 38.23 % del material ceràmic.

* Hi ha un important lot de ceràmiques grises ibèriques (11.12 % material ceràmic).

* També és important la presència d'imitacions en ceràmica grisa ibèrica de peces d'importació, especialment de Campaniana B (0.76 % ceràmica).

* La ceràmica ibèrica a mà segueix els tipus laietans, i es quantifica en un 6.77 % de la ceràmica trobada.

La comparació entre material indígena - material importat dona interessants dades (MIRO ET ALII 1988 p. 127): Si agrupem les ceràmiques fines i comunes exhumades (excloent-hi les ceràmiques que consideren residuals i les àmfores) s'observa que d'un nº mínim de 781 peces, 303 (38.79%) corresponen a importacions itàliques i 2 peces (0.25%) corresponen a importacions orientals i púniques. La resta de 476 peces (60.95%), són de producció indígena.

Pel que fa a la vaixella de taula, d'un nº mínim de 413 peces tan sols 178 són indígenes (43 %). D'aquestes peces indígenes, n'hi ha un mínim de 62 que imiten formes de la ceràmica importada (bàsicament Parets fines i formes de Campaniana B). Es interessant destacar que les imitacions de parets fines (31 peces) són superiors a les importacions (25 peces), amb més imitacions com més avança el s. I a.C.

Pel que fa a la vaixella de cuina a torn, de 118 peces 54 (45.8 %) són indígenes, però 64 (54.2 %) són importades.

Pel que fa a les àmfores, que ja hem vist, cal recordar que de 156 peces, 80 (51.3%) són de procedència Itàlica, 31 són indígenes (20 %), 20 peces (12.8 %) són de tradició púnica, 4 peces (2.6 %) són gregues.

Com a primera conclusió, doncs, cal destacar la gran superioritat dels productes importats sobre els de producció indígena (molts d'ells, imitacions) (MIRO ET ALII 1988 p. 130).

Menció a part mereixen també les dades provinents de l'estudi del material numismàtic del dipòsit (MARTI 1988 p.

154), un conjunt de 27 monedes, on trobem un important grup de monedes de la seca de Roma (el conjunt més nombrós, amb 5 individus, 4 denaris, al qual cal afegir un denari folrat de la seca mòbil, de Sul.la)), tan sols tres exemplars de la seca local (*Ilturo*), i 4 exemplars de la seca de *Kese*. La cronologia d'aquestes peces en general correspon bastant bé al període d'amortització del dipòsit (90-50 a.C. aproximadament), i ens mostra ja un conjunt numismàtic fortament romanitzat (tota la moneda de plata), i on probablement la seca d'*Ilturo* ha deixat ja de funcionar (MARTI 1988 p. 155)³.

Com ja hem dit abans, no és el nostre objectiu fer un estudi detallat del material del jaciment, interessantíssim i d'una gran complexitat. Hem recollit aquestes dades del dipòsit del poblat perquè es tracta d'un conjunt tancat, molt ben estudiat i publicat (aquí sols hem esbossat una part de l'informació present en aquest treball exemplar), i que permet entreveure la gran riquesa, i la gran vitalitat, d'*Ilduro* en la seva etapa final (gens típica d'un hàbitat que s'estigués despoblant, que entrés en decadència -i que planteja la necessitat d'explicar el seu abandó per unes causes no estrictament econòmiques-).

Tan sols destacar, finalment, alguns aspectes de la cultura material del poblat d'un especial interès:

* Presència massiva de restes de dòlies en aquest moment final. Algunes podien ser de producció local. Les dòlies substitueixen l'enmagatzematge en sitja, i és un element clar de romanització. Potser és en aquest sentit interessant recollir una antiga notícia de M. Ribas, que va trobar dalt del poblat una dòlia amb una inscripció ibèrica inscrita (PREVOSTI 1981a p.193) (fig. 60.9).

* Presència massiva de materials constructius romans: tègules i *imbrices*, influència de les tècniques constructives romanes.

* Troballa en l'excavació del dipòsit del poblat d'àmfores Dressel 1 Laietanes, locals, les primeres imitacions que es realitzen a la comarca d'envasos vinaris romans. La tècnica indígena d'algunes d'aquestes àmfores ens indica quins foren els seus productors. També s'han trobat imitacions locals de la forma Lamboglia 2, un producte més present a l'àrea de l'Adriàtic, però que aquí es també imitat pels indígenes (GARCIA 1992 p. 24) (fig. 60.10).

* Existència d'unes produccions ceràmiques de tècnica indígena, que ara comencen a ser conegudes (GARCIA 1992), grolleres, de baixa qualitat, que reflexen el canvi que s'està produint en les estructures productives del món ibèric, ja ben diferents.

* Troballa d'un grafit ibèric sobre una peça de Campaniana B (MALUQUER 1963 p. 108, SILES 1981 p.104-105), la transcripció del qual és "KAI", interpretat com a genitiu de *Caïus*, nom romà (fig. 60.11)⁴.

³ Aquest conjunt monetari l'hem estudiat més detalladament en el capítol dedicat a les fonts numismàtiques.

* Troballa d'un grafit ibèric sobre una base d'una imitació de Campaniana (BENITO ET ALII 1986 p.22). La seva transcripció "Kai", és idèntica a l'anterior. De nou un nom romà sota formes ibèriques.

* Troballa d'un grafit sobre Campaniana B (f. Lamb 1/Morel 2323) "A", que també podria ser un grafit llatí, és a dir una inscripció llatina (AGUILAR-PONS 1988 p.147).

* Troballa a l'excavació de l'anomenada "trinchera exterior del tercer sector" prop del magatzem de *dolia*, en un nivell del moment final del poblat (amb Campaniana A i B), d'un estil de plata amb punxó de secció circular acabat amb un cap d'ànec, la llengua del qual es prolongava formant l'espàtula (fig. 60.12), a poca distància del qual es recolliren uns carbons (que un cop analitzats resultaren ser de fusta de til, amb la qual es fabricaven les tauletes encerades sobre les que s'escrivia amb l'estil)(BARBERA-PASCUAL 1980 p. 229).

* Troballa de dues puntes de ferro de *pilum* romà (fig. 60.13), una a l'estrat superior del gran recinte (BARBERA-PASCUAL 1980 p. 222), i l'altre a l'habitable adossat al magatzem de *dolia* (BARBERA-PASCUAL 1980 p. 236).

* Troballa per M. Ribas d'un tors masculí en terra cuita. Porta un mantell que sols cobreix la meitat del cos (RIBAS 1948a). És interessant aquesta peça perquè una de molt semblant ha estat recuperada posteriorment a l'excavació d'un hàbitat de plana de s. I a.C. (Can Majoral, nº 14.10 (CLARIANA 1981 p. 137)). Sembla tractar-se d'imitacions locals de models foranis.

- Fases-Cronologia.

L'estudi que més informació ha proporcionat respecte a la seqüència cronològica d'Ilduro és sens dubte la del Pla de l'Atur (BENITO ET ALII 1986 p. 19-23), que aquí resumim:

- *Període Pre-urbanístic.* Fora muralla s'ha trobat un fons de cabana del s. VI a.C. També s'ha trobat dins el poblat un estrat amb material del s. VI a.C., però sense estructures.

- *Període Primer Urbanisme.* A finals del s. VI a.C. o començaments del s. V a.C. apareix una nova arquitectura: es tracta d'una casa de planta rectangular amb murs de pedra del país, ben encaixats i lligats amb fang, que recolzen en un sòcol format pel substrat natural retallat. L'estructura de sosteniment del sostre s'aconsegueix mitjançant una columna central (probablement de fusta) que té com a base una pedra quadrangular molt ben falcada. El sostre devia estar format per brancatge i fang. Les llars de fang milloren, amb la introducció de material refractari (fragments ceràmics) sota l'argila. Enmig de la llar es col·loca una petxina. Presència d'importacions àtiques (figures rojes), i ceràmica punica-eivissenca.

Aquest període s'acaba cap a mitjans del s. IV a.C.

- *Període Construcció torre-muralla occidental i Remodelació urbanística.* Entre mitjans i final s. IV es

⁴ Aquest grafit ha estat estudiat amb més detall a l'apartat dedicat a l'epigrafia ibèrica.

realitza un terraplenament de les estructures anteriors, per construir-hi a sobre un sistema d'emmurallament amb, almenys, una torre quadrangular. Aquesta estructura s'utilitzarà fins l'abandonament del poblat. Després de la construcció de la muralla, aquesta s'aprofitarà per adossar-hi noves habitacions, en les quals les llars de foc continuen la tradició anterior (capa fragments ceràmics i petxina al seu centre). La cobertura de l'habitació segueix sent de fang i brancatge. Els materials d'importació són àtiques de vernís negre, proto-campanianes, púniques i eivissenques.

- *Període Romanització.* A partir de mitjan s. II a.C. s'han de definir dues fases importants. Encara que no es puguin diferenciar amb una cronologia absoluta, puix que només es pot veure que les darreres parets de les habitacions han canviat la seva orientació respecte de les anteriors. Es poden diferenciar dos estrats, però els dos contenen els mateixos materials: tots posteriors al 150 a.C. Aquest període acaba entorn el 75 a.C., moment en que s'acaba l'hàbitat a la zona excavada.

* **1a Fase urbanística.** Habitacions rectangulars que s'adapten perfectament al terreny (quan es tracta de sauló només es retalla per aplanar, però si és més tou s'excava per estalviar material constructiu -o aconseguir dos pisos). Per primera vegada, els sostres de les habitacions estan construïts amb tàgula i *imbrices*. Les llars de foc tenen un petit canvi, en ser ara perfectament rectangulars, i no circulars o el·líptiques com fins ara, encara que es continua fent la preparació refractària.

Aquest període marca també el començament de la utilització de la moneda ibèrica. El material ceràmic importat predominant és la Campaniana A tardana i la Campaniana B.

* **2a Fase urbanística.** Les cases continuen sent rectangulars. La unitat d'habitació consisteix en dues habitacions i un espai d'emmagatzemament extern. L'accés a aquesta unitat evolucionada es fa des d'un nou carrer, que cobreix part de les habitacions de la fase anterior. (Possiblement l'establiment d'aquests nous carrers, amb una nova disposició de tot el nucli o almenys d'aquest sector, ha d'anar relacionat amb la construcció d'una nova porta meridional, ja de tradició romana. Probablement es tracta d'un moment de transformació global de l'*oppidum*, que podríem datar a finals del s. II a.C.).

També en aquest moment les llars han canviat: o són només d'argila, o presenten un gran fragment de tàgula posada horitzontalment.

La moneda ibèrica ara es troba en un gran moment de circulació, predominant les d'Ilduro. Les importacions presenten una major presència de comuna itàlica, Campaniana B, i àmfora Dressel 1. El metall és també molt abundant (projectils de fona de plom, hams, claus de ferro, etc.).

La troballa d'un gran conjunt d'àmfores i altres materials dins una sitja, ha permès datar l'abandó del sector entorn l'any 75 a.C. (BENITO ET ALII 1986 p. 21).

Tot i que aquest sector fou abandonat entorn l'any 75 a.C., les excavacions del dipòsit-cisterna permeten afinar

més la datació del moment definitiu d'abandonament del poblat. Si bé és cert que els primers nivells d'amortització del dipòsit corresponen als anys 100-90 a.C. (indici ja d'un abandonament progressiu), es documenta material arqueològic fins entorn l'any 50 a.C. No es tracta, però, d'un material que poguem considerar residual, sinó tot el contrari, un material molt ric en importacions, amb proveniències que reflexen uns contactes amb la major part dels ports mediterranis, indicis d'un nivell de vida alt. Per tant, cal pensar que fins l'any 50 a.C. el poblat va ser habitat, si bé ja amb una reducció important de l'àrea ocupada (MIRO ET ALII 1988 p. 110-111).

-Interpretació.

La gran importància d'aquest *oppidum* no es correspon amb les dades que d'ell coneixem, és a dir, coneixem encara molt poc de Burriac-*Ilduro*. Les excavacions que s'hi han realitzat han estat sempre puntuals. Fins i tot la campanya del Pla de l'Atur, la més ambiciosa de totes, no deixa de ser una excavació-sondeig d'un abast relatiu (fig. 60.6). Aquest fet ha de marcar profundament la visió que tenim del poblat. Les fases documentades, i que certament estan ben confirmades a grans trets, no podem saber si són extrapolables del tot al conjunt del jaciment. De fet hi ha moltes dades poc clares: perímetre total de la muralla (hi ha alguna remodelació posterior a la muralla del s. IV a.C.?), urbanisme (models indígenes o ja romans al final?), distribució interna dels diversos àmbits (àrea religiosa, àrea comunal, àrea industrial, etc..). Aquesta manca de dades es especialment greu si considerem que l'*oppidum* viu dos moments ben diferents: un primer com a poblat ibèric important, però dins dels esquemes típicament ibero-laietans (amb una funció de capitalitat evident); un segon com a nucli de romanització, en funció no d'una evolució interna sinó d'unes motivacions clarament exògenes. Aquesta diversitat, que ja s'intueix a través de les actuacions realitzades, sols podrà ésser copsat a partir d'excavacions més extensives.

Tot i amb això en podem destacar algunes característiques:

L'*oppidum* ibèric situat a la muntanya de Burriac ha de correspondre amb la seca de les monedes d'*Ilduro*, una constatació realitzada ja fa temps per C. Martí (MARTÍ 1985 p. 152). Els arguments de dispersió de troballes numismàtiques són clarament significatius⁵, però hi ha més dades que ho recolzen (la mateixa envergadura del poblat, el topònim que es trasllada al nucli romà del pla, etc..).

El poblat d'*Ilduro* és en realitat un veritable nucli urbà, amb una superfície comparable, per exemple, a la

⁵ Com hem vist a l'apartat dedicat a les fonts numismàtiques.